

előtt, azt bizonyítja, hogy Kálmán a keresztény királyavatás adta tekintéllyel iparkodott öccsével szemben fia utódlását biztosítani. Mint ezt Bartoniek helyesen sejtette, a primogenitura érvényesítése Kálmán nevéhez fűződik, sőt ő volt az, aki az ifjabb királyság inaugurálásával azt intézményessé tenni iparkodott. A laudes adata egyszerre más világításba helyezi Álmos herceg tragédiáját is: a testvérek ellentétét minden bizonnyal István ifjabb királysága tette áthidalhatatlanná, Álmos törekvései egészen más elbírálás alá estek, mihelyt a király felkent fia ellen irányultak. A primogenitura érvényesítése és ami ezzel egyet jelent, az Álmos-ág bukása így Kálmán uralkodásának egyik szimptomatikus jelenségévé válik. A keresztény tradicionalizmus államszemléletének kialakulása, a cluny-i-gregoriánus elveknek az egyház belételezésében és az igazságszolgáltatásban való érvényesítése mellett ekkor megy végbe nyugati hatás alatt a nemzetségi örökösödés átváltozása egyéni örökösödéssé. Ezután már csak az uralkodó utódjelölő jogának nagy szerepe és az alattvalók további passzivitása emlékeztetnek a régi állapotra, arra az örökösödésre, melyben mindenki egyenlő jogú volt, ha a királyi vér eredetileg vallásosan indokolt kiválasztó jogcímével rendelkezett.

Dér József.

A matyók mezőgazdasága.

II.

A nyomtatás vagy cséplés az udvarrá lett kertben történik, ma tehát a lakóháznál. Kisebb udvarokon a ház előtt csináltak szérút, nagyobb udvaroknál hátrább.

Tardon, ahol keskeny, hosszú beltelkek vannak s a hosszú telkeken 2—4 gazda is lakik, csak egy szérú van a teleknek az utcával ellenkező végén. A szérú közös és felváltva nyomtatnak rajta. Pelyvás színje azonban csak a szérúhoz legközelebb lakó gazdának van a szérú mellett, a többiek pelyvájukat őlai közelében helyezik el. őlai pedig házuk mellett, néha pedig azokkal szemben vannak.

A kazlat a szérú mellé rakják. Régebben kettőt is raktak. Ma szűkebb lévén a hely, csak egyet csinálnak.

A szérú úgy készül, hogy ha füves, megnyesik, aztán meglocsolják, pelyvával behintik és jól lebunkózzák. Néhol szekérel járnak rajta körbe. Ha már elég síma és kemény, felseprik.

A matyóknál a lóval való nyomtatáshoz kétféle szérű volt szokásban. Az egyik kör-, a másik gyűrű-alakú volt. Mind-egyikben másképpen *ágyaztak*.

A köralakú szérűre a kévét egy irányba fektették, miközben a kötelet kioldották. A szérű szélén a sor csak néhány kéve volt, de a következő sorok mind több-több kéből állottak. Leghosszabb volt a sor a szérű derekában. Innentől kezdve a kék fokozatosan fogytak, minden sorban egészen a szérű széléig.

Kövesden 2–6 lóval nyomtattak. A lovak párosával voltak egymáshoz kötve, a párok pedig egymásután jártak. Ahány pár volt, annyi fékszar volt a lovász kezében. Két ló esetén az egyik ló a másik után is mehetett.

A lovász nem forgott a lóval, hanem helyben állott, s egy fordulás után a fékszarakat egyik kezéből a másikba vette át a háta mögött. Minden fordulásnál eggyel tovább lépett, hogy a lovak az ágyás minden részét jól megtapossák. Egyik kezében az összekötött fékszarakat tartotta, a másikban az ostort.

Tardon egy ágyásba 4 ló alá 6 keresztet *ágyaztak*, s egy nap alatt 4 *ágyás* ment ki. A tardi uraságnál 10 lóra 6 keresztet ágyaztak be, de itt csak két ágyással készültek el egy nap alatt. Az uraságnál télen is nyomtattak. Az élet a szabad ég alatt kazalban állott.

Kövesden 2–6 lóval nyomtattak, s egy ágyásba 8–10 keresztet ágyaztak be. Egy nap 5–6 ágyással is végeztek hajnal-tól késő estig. Az első járatás után villás emberek megfordították a letiport gatz, a második *járatás* után rázták, a harmadik után *karimázták*. Ezután ismét *megjáratták*, a közepét felrázták és megint karimázták. Karimázás alatt a kirázott szalmának a szérű szélére való kirakását értették. Ha már nem volt szalma a szérűn, az összetört polyvát, görbefogú u. n. *rugtató* vasgereblyével kitisztították a szálásabb gatzól, gereblyélés közben az összegyűlt gazba bele is rúgtak, hogy a mag kihulljon belőle, innen ered a rugtató gereblye neve. Mikor a gereblye a töreket így letakarította, megint taposgatták az ágyást, „kalászolták“, vagyis a netalán még épen maradt kalászközből a szemet kitapostatták. Ha ezzel is készen voltak, a szemet fagereblye fokával összetolták a szérű közepére, honnan a garadás színbe hordták be a legközelebbi szórásig.

A gyűrűalakú szérűre Kövesden gyűrűalakban ágyaztak. Az ilyen ágyás három sor kéből állott, melyet köralakban úgy raktak le, hogy a kibontott kék kalásza befelé irányult.

Egy-egy ilyen ágyásba 8—9 keresztet ágyaztak be. A kévéket az egyik végén megbontott kazalból vették, s mielőtt lerakták volna, a kötelét kibontották. A gyűrűalakú szérú közepe üres volt, ott állott a *lóhajtó*. A kötőfékszárat nagyon hosszúra eresztette, egyik kezében azt tartotta, másikkal az ostort. 2—3 lóval nyomtattak. A lovak egymás után is mertek, de egymás mellett is. Ez utóbbi esetben a hajtó csak egy fékszárat tartott, mert a külső ló a belső nyakához volt kötve s a hajtó egyik kezével a kötésnél fogta, másikkal az ostort kezelte. Gyűrűalakú szérúnél a lovász egy helyen állva többnyire együtt forgott a lóval, de ha unta a forgást, a fékszárat ő is egyik kezéből a másikba vette át a háta megett.

A gyűrűalakú ágyást körülbelül egy óra hosszáig járatják, azután fordítanak. A fordítást kívülről kezdik és kifelé fordítanak. Ha megvannak vele, újból járatják, ezután megint fordítanak, de most már visszafelé. Ezután még egyszer fordítanak, újból megjáratják, a lovat levezetik az ágyásról és a gazt villával és gereblyével felrázzák. A gereblyével való minden rántás után a gazba kétszer is bele rúgnak. Ezután a szemet betolják a garmadásba vagy a színbe. Most a betakarított szalmát még egyszer *megszalajttatják*, hogy a netalán benne maradt szemet kiadja, aztán elhordják a szalmakazalba. A szérút felsöprik és újból ágyaznak. Naponta reggeltől estig ezzel a móddal két lóval három ágyás *megy ki*.

A lóval való nyomtatás a szalmát teljesen összetörte. Mivel a háztetőt töretlen rozsszalmával, zsuppal fedték, a zsupnak valót nem lehetett nyomtatni. Különben is a rozst nagyon ritkán nyomtatták lóval, inkább cséplték.

A cséplésnek két módja volt a matyóknál. Egyik a cséppel való kiverés, a másik módszer szerint pedig a rozst verték valamihez, padhoz, *deszkadikóhoz*, mosószékre fektetett ajtóhoz, egyszóval valami asztalszerű készülethez. Az asztallal való cséplésnél töretlen szalmát nyertek, ezért ez tétőnek sokkal jobb volt, mint a cséppel cséplést zsúp. A csép munkája ellenben szaporább volt. Mindkét cséplésmódot ma is gyakorolják zsúpyerés céljából. Tardon, ahol inkább marhát tartottak, a cséplés a nyomtatás rovására jobban el volt terjedve. Itt akinek sok gabonája volt, az is cséplött, akinek a termése nem haladta meg a húsz *csomót* (= kereszt), az kézzel verte ki. A búzát azonban itt is lóval nyomtatták.

A cséplés is a szérún történik. A rozsz kévéket sorban lefektetik s először megagyalják, vagyis cséphadaróval a kévé

fejét végig verik. A cséplők párosával dolgoznak, egymással szemben. Mikor az egyik előre megy, a másik hátrál. Ha már végig mentek egyszer, akkor a kévét megfordítják és a fentebb leírt módon ismét végig mennek rajta. Ezután a kévét megoldják és hasonló módon végigverik, de most már átlalában. Kétszeri cséplés után aládugott csépnnyéllal a másik oldalára fordítják és ezen oldaláról is ugyanúgy megverik, amint előbb leírtuk. Most a rendeket felszedik, kévébe kötik és mint házfedésre kész zsupot apró kazlakba rakják. Csépelni azonban a szérűn egyszerre nemcsak egy sort vagy rendet szoktak, hanem legkevesebb kettőt, de rendszeren négy vagy hat rendet, úgy hogy a szérűt egészen beterítik. A rendek páronként fejjel vannak összefordítva, a szomszéd páros rendhez képest tehát tövel. A csévelt szemet is a garmadásba szokták rakni addig, míg szórásra nem kerül a sor.

Csépelni csak férfiak szoktak. A nő nem bírja ezt a fárasztó munkát.

Cséplésnél nem takarítják le minden egyes alkalommal a szérűt, hanem a kicsévelt magra újból ráágyaznak, s ha már vastagon összegyűlt, akkor takarítják el. Lóval való nyomtatásnál is szokásban van a szemre való ráágyazás, de csak az árpanál. Uradalmakban a búzára is rá szoktak ágyazni.

A székkal, asztallal való cséplés a következőképpen történik: a szérűre leterítik a szóróponyvát, ennek közepére leteszik a mosószekeket, — amit mosáskor a teknő alá tesznek, — most azonban egy ócska ajtót fektetnek rajta végig. Körülbelül 80 cm. magasságú az egész készüllet. Tardon az ilyen csépléshez régen külön széket csináltak, melynek végeibe faszégeket vertek, a kicsévelt zsup megfésülésére. Most a cséplő férfi vagy nő a kibontott kévéből egy marokravalót kivesz, egy-két szál rozssal körülcsavarja, hogy szét ne zilálódjék, aztán az asztalhoz, padhoz ütögeti a gabona fejét, mire a szem kihull. Közben-közben forgatja a markában, hogy minden oldalról ki legyen verve. Ha a szem kihullott, az asztal végéhez szerkesztett *brügőhöz* (gereblye) lép és annak felfelé álló fogain megfésüli a szalmát, hogy az eltöredezett szálakat, gíz-gaszt, gyomot kifésülje.

A magvától megfosztott zsupot aztán kévékbe kötik és ház-, épület fedésre használják. A kifésült zilált szalmát még lóval is elnyomtatják a szérűn, hogy a netalán még benne maradt magot kiadja. A rozsszalma etetésre nagyon gyenge takarmány, de ha jól össze van töretve, a jószág inkább megeszli.

. : Nyomtatás, cséplés után a szem kitisztítása következik, mert a garmadában levő mag még tele van pelyvával és egyéb törmelékekkel, szeméttel.

Mint mondtuk ezelőtt a garmadát a garmadásha: — kisebb-nagyobb épület, néhol az ől egyik mellékhelyisége — vagy pelyvásba gyűjtötték, melyet néhol *csürnek* is neveztek. Innen vitték ki szórni, vagyis a pelyvától, szeméttől megtisztítani.

A szórás, — ha volt megfelelő szél, — a szérűn történt, ha nem, akkor a község szélére, a gyepre vitték ki, ahol jobban lengedezett egy kis szellő. Tardon a falu felett levő dombtetőkön szórtak, vagy a szélső gazdák szérejin.

A szóráshoz legkevesebb két személy kellett, de jobban ment, ha hárman szórtak. Egyik, a *szóró* rézsút a szél irányára lapos, másfélméter hosszú nyelű lapáttal a levegőbe dobta a pelyvás életet, melyet a garmadából merített a lapáttal. A szél ereje a feldobott anyagot fajsúlya szerint osztályozta. A nehezebb mag közel a feldobás helyéhez leesett, sőt a nehéz szemek legyőzték a szél erejét és túl estek, egészen a *felezőnek* nevezett személy elé. A pelyvát azonban a szél messzire elhordta, egészen az aljhajtó emberig. A *törek* valamivel közelebb esett le, az *ocsú* pedig mindjárt a mag mellett. A fölözőnek az volt a tiszte, hogy egy 3—4 méter hosszúnyelű seprűvel *fölözte* a lehullott szemet, vagyis ingalengésszerűleg jobbra-balra sepregetve lesöpörte a nehezebb fajsúlyú magról az ocsút, töreket, pelyvát. Ő háttal állott a szélnek, az aljhajtó pedig szemben. Ez az utóbbi, hogy valamit láthasson, — mert a szél szemébe hordja a pelyvát — fejét ruhával kötötte be, vagy zsákot húzott a fejére s csak egy kis rést vagy lyukat hagyott, hogy azon kilásson. Az aljhajtónak az volt a tiszte, hogy a töreket, pelyvát elkaparja. Ha csak két ember dolgozott, a fölöző az aljhajtó helyén állott s onnan fölözött. Ha pedig négyen voltak, két ember hánnya fel a garmadát egymással szemben állva. Szórni ponyván szoktak.

A szélben való szórás a múlt század hetvenes éveiben ment ki a szokásból, a szél-, vagy szórórosta szorította ki, mely itt ekkor jött divatba. Ennél a garmadát felül szakajtóval vagy vékával a garatba öntötték, honnan kétféle osztályozó rostára hullott, közben hátulról a rosta *kelepcéje* kifújta a pelyvát a rostáról. A felső nagyszemű rosta nem engedte át az *ocsút*, az alsó pedig a búzát, ez utóbbi azonban átejtette a búzánaál apróbb szemet, a búzaaljat, vadrepcét, port stb. A szórórostát úgy állítják a szélnek, hogy a polyva kiszelelését előse-

gítse. A mag a rosta ellenkező végén ömlik ki. Az ocsú az egyik, a búzaalja a másik oldalon.

Rostálni éjjel szoktak, mert nappal meleg van. A szemet a gyerek szokta elkaparni a rosta alól.

A szórórostát ma már inkább a csépléssel kapcsolatban használják, mert a háború óta lóval ritkán nyomtatnak. A cséplőgép már általánossá lett, s ez tisztán adja ki a magot, így lassanként a szórórosta is kimegy a divatból.

Míg kézzel szórtak, a szem a szórás által nem tisztult meg teljesen, ezért még külön meg kellett rostálni kézi rostán is. Ez a munka az asszonyok dolga volt. A szérűn leterítették a szóróponyvát s megmerítették a kézirostát az ott halomba öntött búzából vagy rozsból és egyenletes rázással kirázták a búzaaljat, vagy egyéb haszontalan magvakat. Bizonyos karéjózó mozgással pedig a rosta közepébe sodorták a tokos szemet, apró rögöket, ez utóbbiak a szérű földjéből maradtak a szem között. Kétféle rostával is kellett a szemet kitisztítani, míg az vetésre alkalmas lett. Másik asszonyi munka a búzamosás volt, melyet ugyancsak a szérűn végeztek. Ennek egyik rendeltetése az volt, hogy az üszköt, ezt a betegséget előidéző gombafajt eltávolítsák, másik pedig, hogy az apró földrögöket szétáztassák, hogy a belőle készült liszt ne legyen barna. Különben nyomtatáskor a lóganaj is belehullott az ágyásba és ezt a ló patájával beletiporta a szem közé is. Ennek a szennyt sem ártott a szemről lemosni.

A vetnivaló tiszta szemet zsákba szedték, vagy hombárba öntötték, amit pedig kenyérnek szántak, verembe döntötték.

Vermek különösen Tardon ma is vannak, de már a háború óta nem használják búza elraktározására.

A vermek 10–30 mázsa szem befogadására szolgáló földbe vájt üregek voltak. Rendesen az utcán ásták a ház végénél, ahol az éjjeli őr fel s alá járása közben inkább szemmel tarthatta, mert bizony gyakran megbontották a vermeket olyan kezek, melyek sem nem vetettek, sem nem arattak, sem a csűrbe nem takartak. Olyan helyen, mint Tard, ahol a házak lenn épültek a völgyben, tehát az utca altalaja nedves volt, ott a vermeket dombtetőkre vájták. Legjobb hírű veremvájók a deméndiek voltak ezen a vidéken.

A verem szája olyan szűk, hogy egy ember éppen csak lecsúszhatik rajta. Egy méter mélységben azonban tágulni kezd s az üregnek olyan a formája, mint egy körtée.

Mielőtt a szemet beledöntenék, a vermet 4–5 napig égetik.

Vagyis a száján szalmát tömnek belé s meggyújtják. Közben közben petrencerúddal megpiszkálják a tüzet, hogy jobban égjen. Ha már jól kiégett a verem, kitisztítják a hamutól, aztán néhány kéve zsupot tenyérnyi vastagon elteritenek az alján és az oldalain, a fenekére még tiszta pelyvát is szórnak, aztán a búzát, rozsot vagy árpát beleöntik. A szemet szekérrel viszik oda és a szekér a verem szája fölött megáll s a szekérkasban lévő szóróponyvából a szemet a verembe eresztik. Odalent egy gyerek igazgatja. Ha már tele van, a gyerek kimászik s egészen a nyakáig teletöltik a vermet, aztán szalmadugóval bedugják jó szorosan, de ne egészen a szemig. Juhtartó helyen, mint pl. a szomszédos Mezőkeresztesen egy jó nagy fazék keserű juhtúrót is eltettek a verembe a búza fölé, amely egészen tavaszig, verembontásig ott állott. Szokták a verembe öntött szemet felülről kissé meglocsolni is, ekkor a megnedvesedett rész kicsirázik, gyökeret ereszt és szinte áthatolhatatlan szövedékké lesz, mely mint egy kéreg védi az alatta lévő szemet. A szalmadugó fölé földet hordanak, úgy hogy csak egy sekély halmocska árulja el, hogy ott verem van.

A veremben a gabona évekig is elállott, ha nedvesség vagy levegő nem jutott hozzá. Ha felbontották, először egy háromszögletű, egyik oldalán peremezett deszkakapával meregettek belőle, aztán ha már kissé ürült, a gyereket eresztették bele, aki kosárral kiadogatta.

A pelyvát, töreket a pelyvásba rakják s télen a lóval meg-etetik. A szalmát kazalba rakják, lekötelezik.

A szalmából *rázottat* szoktak csinálni takarmánynak, vagyis a szalmát, (leginkább az árpáét) *sarnyúval* elkeverik. Egy sor szalmára egy sor szénát raknak. Ebből is egy kis kazal lesz.

A búzaszalmát főképpen fűtésre és alomnak használják. A zsupot fedélnek és kévekötésre. Leginkább a kukoricakórót kötik be vele.

A háború óta a cséplőgép annyira általános lett, hogy lóval való nyomtatást alig lehet már látni. A cséppel való cséplés is ritkaság, még legjobban megmaradt az asztallal való cséplés, bár ennek is meg vannak számlálva az órái, mert hovatovább, mind kevesebb zsupra van már szükség, az épületeket ugyanis újabban égetett cseréppel fedik. A cséplőgéppel való munka rendkívül megrövidítette a cséplés idejét, egy-egy gazdánál nem dolgozik többet egy napnál és már minden rendben

van. Ezért kevesebb otthon a munkaalkalom s ezért kell a feleslegessé vált kezeknek másutt keresni munkát.

A cséplőgéppel való munkát feleslegesnek tartjuk leírni, úgy megy, mint egyebütt az országban.

Ha a cséplési munka befejeződött, a trágyát kihordják, a tarlót felforgatják. A gazda az ekét tartja, a fia-a lovat hajtja. Ökörrel a matyó ma nem dolgozik, az öregek szerint azonban régen ökre is volt. Szántáskor a barázdát összevetteti, legközelebb pedig szétvetteti. Bogárhátra nem szánt. Régen egyforma mélyen járt az ekéje. Ma a tarlót vékonyabban szántja. Szántásközben nem hálnak künn, hanem éjszakára hazajárnak. Különben is a matyónak sok apró földje van s egy darabnak a felszántása nem igen kerül több napi munkába.

Szántás után a tengeri törés következik. Reggel megy ki az egész háznép szekéren s megtörnek egy szekérre valót, felhányják, s egy férfi hazahajt vele, a többi ember ott marad és töri tovább. Mire megfordul a szekér, ismét lehet rakodni. Tengeri hordáskor a szekérderékba két *faros szekérkast* fordítanak össze, melyet két oldalt deszkával magasítanak. A deszkákat a löcsfő és a szekéroidal felsőrésze tartja. A szekeret a deszkák felső széléig megrakják, sőt zsákbaszedett kukoricát is tesznek a rakás tetejére. A tengeri között termett tököt is ide rakják fel. Ha le van törve a kukorica, a szarát rögtön vágják, még pedig sarlóval, kévékbe kötik, aztán csomóba rakják s rövid száradás után hazahordják az udvarra. Ez a tehén téli eledele.

A kukoricát fosztatlanul törik, fosztani odahaza szokták az udvaron, a ház előtt, esetleg a szérűn. A fosztás rendszerint este folyik, amikor a szomszédok is segítenek. Régen lámpás világított az éjjeli fosztáskor, mely rendszeren tökből készült. A kukoricát háromfelé osztályozzák. A legszebb szemű nagy csöveket héjuknál fogva csomóba vagy fűzerbe kötik, ezekből a csövekből lesz a vetőmag. Ezeket néhol az eperfára akasztják, s ott szárad meg, rendszeren azonban a padlás kakasülőin van a helye. A többi ép csöveket a héjuktól megfosztva a padláson terítik el jó tenyérnyi vastagon. Góré a matyó sohasem használ. Ilyenféle épülete nincs is. A selejtes, főként éretlen csöveket nem teszik el, hanem a ló elé hányják. Ha a kukoricatermással rendben vannak, a szarát hordják haza. Rendszeren a gazda hordja haza a fiával vagy leányával. A töréskor még éretlen tököket is ekkor szedik le, s hordják haza. Ezután már ráverhetik a csűrhet a tengeri tarlójára.

A tengeri betakarítása után a krumpli következik. Ezt

felássák, vagy kapával szedik fel és zsákba rakják. Az apraját félre teszik vetőmagnak.

Ha mindent letakarítottak, akkor a krumpli- és kukorica-földet is felszántják s ebbe a földbe vetnek először búzát. Ezután az ugart vetik be, melyet aratás után felforgattak, de vetés előtt újból felszántottak.

15 hold földből 2—3 hold kukoricának nagyon elég. Árpát sem vetnek 2 holdnál többet. A matyó hacsak lehet búzát vet s ebből, vagy jószágból pénzelt, a kukoricából keveset ad el, azt is rendesen szemül adja.

A jóság számára mesterséges takarmányt is termeszt, lucernát keveset — évelő növényt a vetéskényszer nem tűr. Leginkább *bükkönyt* termesztenek. Szénát kaszálni elvétele még ma is lejárnak a Tisza rétjeire.

sz. Györffy István.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szültü.

(Egy régi magyar hangszernév.)

A magyar szellemi hagyományokkal kapcsolatos tárgyakal — köztük hangszerekkel is — foglalkozva, szemembe ötlött RUBINYI MÓZES moldvai csángó szógyűjteményének *szültü* szava. (Nyelvőr 31:86.) A gyűjtő följegyzése szerint jelentése: 'furulya'. — Tudvalevő, hogy furulya szavunk oláh eredetű s a XVII. században bukkan föl először. Hasonló eredetű a *tilinkó* is, amely helyenkint a furulyával egyet jelent. Az oláhban s némely erdélyi nyelvjárásban azonban más a furulya s más a tilinkó. (L. BARTÓK Béla: Népi hangszereink. Szabolcsi-Tóth: Zenei lexikon.) Eredetileg talán ez a különbség lehetett az oka annak, hogy ugyanabból a forrásból mindkét szót átvettük. — Ezúttal ez a különbség nem érdekel, mert a köznyelvben — úgy érzem — a két szó ugyanazt jelenti. De annál érdekesebb a *szültü* szó, amely RUBINYI szerint, ime, két oláh eredetű kölcsönszavunknak csángó-magyar megfelelője. Kétséggkívül igen figyelemreméltó, hogy ez a szó éppen Moldvában, a csángók nyelvében helyettesíti két oláh eredetű szavunkat, ahol lépten-nyomon oláh kölcsönszók ütköznek ki a magyar beszédből. Ebből a jelenségből arra kell következtetnünk, hogy a *szültü* igen régi magyar szó s talán már a csángók kiköltö-